

УДК 347.73

В. В. Хохуляк

НАУКА ФІНАНСОВОГО ПРАВА У НОВОРОСІЙСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ М. ОДЕСИ (КІН. ХІХ — ПОЧ. ХХ СТ.)

Вітчизняна наука фінансового права в другій половині ХІХ ст. формувалась в окремих географічних осередках теоретичних досліджень, що зосереджувались переважно в університетах. Одним із центрів розвитку фінансово-правової науки в аналізований нами період був юридичний факультет Імператорського Новоросійського університету міста Одеси. Серед багатьох причин, які зумовили розвиток фінансово-правових досліджень у стінах Новоросійського університету, слід виділити дві, на нашу думку, основні. Перша з них полягала в тому, що в структурі університету функціонувала кафедра фінансового права — одна з перших трьох кафедр фінансового права на території всієї Російської імперії. (Окрім Новоросійського, кафедри фінансового права функціонували також у Московському та Казанському університетах [1, с. 43]). Це дозволило створити сприятливі умови для формування відповідного наукового середовища та організованої системи досліджень і викладання на високому академічному рівні навчального курсу з фінансового права.

Другою ж причиною була мудра та виважена кадрова політика керівництва факультету (та й усього університету загалом), яка базувалась на підготовці наукових співробітників із числа власних випускників та паралельному запрошенні на кафедру молодих талановитих і перспективних випускників із інших навчальних закладів. Завдяки саме цьому історичну палітру викладачів фінансового права Новоросійського університету було гармонійно доповнено іменами таких видатних вчених і особистостей, як: І. І. Патлаєвський, Л. В. Федорович, С. І. Іловайський, Г. І. Тіктін, В. М. Твердохлебов та інші. Творчий доробок цих учених не просто збагатив сучасну їм фінансово-правову науку, а й вплинув на її подальше формування та розвиток.

Як уже неодноразово вказувалось у вітчизняній та зарубіжній літературі, цілий ряд учених Новоросійського університету належить до

плеяди класиків фінансово-правової науки XIX — початку XX ст. — періоду, який за визнанням сучасників, був найбільш плідним і бурхливим в історії її розвитку. Вагомість внеску цих постатей у становлення вітчизняної науки фінансового права позначена науковим доробком учених дореволюційного періоду, зокрема Е. М. Берендтса, А. М. Зака, Й. М. Кулішера, Л. В. Ходського та сучасних науковців, таких як: К. С. Бельський, О. Ю. Грачова, А. М. Козирін, М. П. Кучерявенко, В. М. Пушкарьова, І. В. Рукавішнікова, Е. Д. Соколова, О. А. Ялбулганов та інші.

Однак сучасні дослідники переважно звертаються до наукової спадщини видатних правників при характеристиці становлення окремих інститутів фінансового права або ж при дослідженні історії науки фінансового права в цілому.

В цій статті ставимо собі за мету охарактеризувати сам процес становлення науки фінансового права на юридичному факультеті Новоросійського університету, визначити вплив наукового доробку її представників на подальший розвиток фінансово-правових досліджень та його значення в сучасних суспільно-політичних умовах.

Становлення науки фінансового права на юридичному факультеті Новоросійського університету нерозривно пов'язане з іменем Інокентія Іустиновича Патлаєвського (1839—1883) — вченого, професора, завідуючого кафедрою фінансового права, декана юридичного факультету. Після складання в 1865 році магістерського іспиту з фінансового права при Київському університеті Св. Володимира та під час праці над магістерською дисертацією І. І. Патлаєвського (за рекомендацією Ф. І. Леонтовича) було запрошено до Новоросійського університету на посаду доцента кафедри фінансового права. Працюючи на цій посаді з 20 липня 1866 р., він викладає курс фінансового права та працює над дисертацією на тему «Грошовий ринок в Росії від 1700 до 1762 рр.», яку успішно захищає 31 грудня 1868 р. З 1869 року Інокентій Іустинович перебуває в закордонному відрядженні та проходить стажування у Гейдельберзькому університеті. Після повернення в Одесу, 11 квітня 1871 року він захищає докторську дисертацію на тему «Теорія грошового обігу Рікардо та його послідовників». 13 квітня 1871 року його обирають екстраординарним, а 20 вересня цього ж року — ординарним професором фінансового права. З 8 квітня 1871 року по 8 квітня 1874 року І. І. Патлаєвського було призначено секретарем юридичного факультету. З 14 травня 1881 р. по 20 серпня 1882 р. він обіймає посаду декана цього ж факультету [11, с. 11].

Сферу наукових зацікавлень ученого становили проблеми теорії та історії фінансового права, регулювання грошового обігу, оподаткування та ін. У науковій літературі Інокентій Іустинович відомий насамперед за такими працями, як: «Грошовий ринок в Росії від 1700 до 1762 рр.», «Теорія грошового обігу Рікардо та його послідовників», «Про подорожні податки» та підручником «Курс фінансового права», який був опубліко-

ваний уже після його смерті. З приводу відносно невеликої кількості праць І. І. Патлаєвського дуже характерним нам здається зауваження, висловлене його учнем, колегою та другом, професором Новоросійського університету В. М. Палаузовим. Він зокрема зазначив: «Справа в тім, що Інокентій Іустинович відрізнявся надзвичайною вимогливістю до себе. Переглядаючи його папери, я переконався, що, якби не було в нього цієї, можливо, зайвої до себе вимогливості, цифра його літературних праць значно би збільшилась. У його паперах багато матеріалу, який би в іншого вченого не залишився самим тільки рукописом» [11, с. 5].

Унікальність та теоретична значимість наукового доробку І. І. Патлаєвського неодноразово відзначались його сучасниками. Так, уже перша його праця «Грошовий ринок у Росії від 1700 до 1762 рр.», опублікована у 1868 р., отримала багато схвальних відгуків у фінансовій літературі. Наприклад, один із провідних фахівців у сфері історії грошового обігу цього періоду, професор Дерптського університету О. Г. Брікнер у своїй рецензії на згадану працю визначав її як науковий твір, який за важливістю предмета та за ґрунтовністю і самостійністю розробки дослідження заслуговує на особливу увагу спеціалістів [2, с. 161–162]. На думку проф. О. Г. Брікнера, дослідження І. І. Патлаєвського вигідно відрізняється від усіх попередніх наукових творів у даній сфері: як за способом, методологією опрацювання матеріалу, так і за новизною та важливістю наукових результатів. Підтримуючи авторські висновки та положення і в загальному погоджуючись з ними, О. Г. Брікнер вважав, що праця молодого вченого посідає одне з найважливіших місць з-поміж ряду наукових досліджень із історії грошей в Росії [2, с. 175].

Дослідження І. І. Патлаєвським проблем теорії та історії регулювання обігу грошей знайшло своє продовження в його наступній науковій праці «Теорія грошового обігу Рікардо та його послідовників» [14]. Характеризуючи значення, яке відіграла її поява в науковій літературі, насамперед хочемо зазначити, що в науці фінансового права XIX — поч. XX ст. досить детально вивчався цілий комплекс питань, присвячених проблемам грошового обігу. З упровадженням в обіг незабезпечених паперових грошей для дослідників указанного періоду дуже гострим було питання аналізу можливих позитивних властивостей паперового грошового обігу, а також його небезпеки для публічних фінансів. У зв'язку з цим представники вітчизняної науки фінансового права в своїх дослідженнях звертались до європейського досвіду регулювання грошового ринку, детально вивчали наукові концепції та теорії грошового обігу Західної Європи. Власне одним із перших комплексних досліджень у вітчизняній фінансовій літературі, присвячених аналізу наукового обґрунтування грошового обігу, й була названа праця І. І. Патлаєвського. Дане дослідження мало концептуальне спрямування в трьох напрямках: вивченні суспільно-економічних умов, що призвели до появи теорії Рікардо та його послідовників; теоретичному аналізу суті ідей та поло-

жень, що становили її зміст; характеристиці наслідків втілення її положень у правотворчу та банківську практику.

До числа найбільш значущих робіт ученого належить ще й праця «Про подорожні податки», опублікована за загальною редакцією В. П. Безобразова [13]. Ця робота була особливо актуальною для російської науки фінансового права кінця XIX ст. У Росії з 1812 р. проводилися спроби введення подорожного податку, але в чинній податковій системі країни він так і не прижився. Проте зміна суспільно-економічних умов, пов'язана з розвитком промисловості, появою нових податків на промислові та торгівельні підприємства й на відсотки з капіталу, призвела до зміни суспільної думки щодо необхідності реформування податкової системи. Сам автор так формулює предмет та завдання власного дослідження: «Предметом для цієї статті я обрав питання про подорожні податки з огляду на очікувані зміни нашої податкової системи. Мені видається не зайвим проаналізувати погляди, які вважаються пануючими в науці та європейській практиці, і порівняти їх із тими прагненнями, що мають місце в російському суспільстві, яке переживає власне оновлення. Всі видатні події нашого суспільного життя, такі як звільнення селян від кріпацтва, введення загальної військової повинності, розвиток самоврядування, скасування тілесних покарань, нові суди і т.д., в своїй основі мають спільну животворну ідею — це ідея громадянської свободи чи звільнення особистості» [13, с. 91]. Саме ця ідея стає основою наукової концепції вченого про подорожні податки, якої Інокентій Іустинович дотримувався і в своїй подальшій творчій діяльності.

Характеризуючи вказані вище наукові праці І. І. Патлаєвського, відзначимо, що все ж найбільше визнання й славу вченому приніс підручник «Курс фінансового права», опублікований після його смерті у 1885 році на підставі звернення юридичного факультету до керівництва Імператорського Новоросійського університету [12]. У своїй передмові до цього видання В. М. Палаузов писав: «Навряд чи можна краще вшанувати пам'ять покійного вченого і професора. У такий спосіб вчена колегія засвідчила, що наукова спадщина, яку залишив після себе І. І. Патлаєвський, достойна зберігання та передачі спадкоємцям — майбутнім поколінням учених і тих, хто навчається» [12, с. 1].

Підручник було видано за загальною редакцією магістра політичної економії Новоросійського університету Льва Васильовича Федоровича (в майбутньому — професора цього університету, видатного вченого, крупного фахівця у сфері економічної та фінансової науки), який після смерті Інокентія Іустиновича викладав навчальний курс із фінансового права. За словами Л. В. Федоровича, зміст цієї книги становили лекції І. І. Патлаєвського, які він читав у 1879 році. У зв'язку з цим характеристика історичних нарисів, статистичних даних та законодавства датована 1878 роком. При цьому окремі застарілі фактологічні дані курсу були замінені Л. В. Федоровичем на новіші [12, с. XIV].

Характерною рисою аналізованої праці є та, що фінансове право розглядалось у невід'ємній єдності з економічною наукою про фінанси. Визначаючи предмет науки фінансового права та виділяючи в ньому дві складові — економічну та юридичну, — І. І. Патлаєвський вважав, що домінуючою є саме економічна. Тому, розглядаючи фінансову науку й науку фінансового права як нерозривне ціле, він ототожнював ці поняття. Аргументуючи дане положення, вчений стверджував, що предметом фінансової науки (науки фінансового права) є фінансове господарство держави: його сутність, структура, форми та методи державної фінансової політики тощо. Однак управління власним фінансовим господарством неминуче призводить до встановлення відповідного правового порядку співвідношення держави та її громадян на умовах правомірності та справедливості.

Потужним імпульсом для розвитку науки фінансового права у стінах юридичного факультету Новоросійського університету на межі XIX—XX сторіч була творча діяльність Сергія Івановича Іловайського (1861—1907). Після закінчення юридичного факультету Санкт-Петербурзького університету в 1886 році С. І. Іловайський був призначений на посаду виконуючого обов'язки приват-доцента кафедри фінансового права Новоросійського університету. З цього моменту життєвий та творчий шлях ученого був безпосередньо пов'язаний із цим навчальним закладом, у якому він пройшов шлях від приват-доцента до професора та завідуючого кафедрою фінансового права.

Предметом наукових досліджень С. І. Іловайського були проблеми загальної теорії фінансового права, правового регулювання непрямого оподаткування казенних (державних) монополій та ін. До наукового доробку вченого, зокрема належать праці: «Визначення, зміст та призначення науки фінансового права»; «Непряме оподаткування в теорії та практиці»; «Казенні монополії як спосіб обкладання предметів споживання» та деякі інші. Окремо в даному переліку слід виокремити підручник фінансового права С. І. Іловайського, який перевидавався аж чотири рази, що для російської імперської науки фінансового права в зазначеному історичному періоді було великою рідкістю.

Важливе значення для становлення теорії податків у вітчизняній науці фінансового права мала праця С. І. Іловайського «Непряме оподаткування в теорії і практиці» [5]. На момент її опублікування у фінансово-правовій літературі існувало багато дискусійних, почасти взаємовиключних підходів стосовно розуміння податку, податкових систем та переваг одних видів податків над іншими. Тому, як зазначав сам автор, метою його роботи було насамперед бажання охарактеризувати податки якомога повно, ясно й точно. Дискутуючи із західно-європейськими та вітчизняними науковцями, С. І. Іловайський при цьому чітко дотримується власної думки, застосовуючи власну аргументацію. Так, присвятивши окрему главу своєї праці детальному аналізу наукових позицій учених стосовно непрямого оподаткування, в на-

ступній главі автор подає власну характеристику таким підходам, групує та систематизує їх.

Характерною ознакою праці є також її яскраво виражений порівняльно-правовий характер. Зокрема в ній детально досліджується роль та значення непрямого оподаткування у податкових системах Франції, Англії, Німеччини, Австро-Угорщини, Італії, Сполучених Штатів Америки. На думку вченого, незважаючи на суттєві відмінності економічного й політичного життя Російської імперії від західноєвропейських держав, непряме оподаткування повинно стати невід'ємним і ключовим елементом розвитку вітчизняної податкової системи.

Особливу наукову значущість має критика С. І. Іловайським непрямих податків та визначені ним пріоритети реформування системи непрямого оподаткування. Так, погоджуючись з окремими вказівками на недоліки непрямих податків, учений все ж відзначав, що ці недоліки полягають не у правовій природі даних платежів, а пов'язані з незадовільним правовим механізмом та системою їхньої сплати. Запропоновані вченим концептуальні положення щодо справляння непрямих податків, які мали надзвичайно велике теоретичне й прикладне значення для сучасної йому фінансової системи, не втратили своєї ваги і в наш час.

У 1887 році С. І. Іловайський обійняв посаду виконуючого обов'язки завідувача кафедри фінансового права. При вступі на цю посаду ним було прочитано відкриту лекцію на тему «Визначення, зміст та призначення науки фінансового права у зв'язку з коротким нарисом фінансового стану найголовніших держав». Текст зазначеної лекції було опубліковано окремою брошурою в Одесі у цьому ж році [6].

Відзначимо, що публікація цієї праці стала помітною подією у наукових колах Російської імперії та викликала підвищений інтерес до її автора. Причиною такого резонансу було те, що вперше в історії свого розвитку наука фінансового права розглядалась в якості окремого, безпосереднього предмета спеціального теоретичного дослідження. Крім того, також уперше у фінансовій та правовій літературі піднімалась проблема необхідності зосередження уваги саме на юридичній складовій предмета фінансових досліджень; застосування нових, властивих предмету методів пізнавальної діяльності.

Цінність та теоретична значимість праці особливо яскраво проявляються при врахуванні пануючих у фінансовій літературі XIX ст. концептуальних підходів до поняття науки фінансового права, її місця в системі наук. Адже протягом усього XIX ст. фінансове право розвивалось у нерозривній єдності з економічною наукою (її частиною про фінанси), що не сприяло розвитку власного понятійно-категорійного апарату даних наук, ускладнювало вироблення й застосування власного методологічного інструментарію. Вирішального значення набув факт відносно пізнього усамостійнення фінансового права і його історії як науки та взаємозв'язок із суміжними дисциплінами, що формувалися майже одночасно.

Негативним наслідком такого розуміння науки фінансового права було віднесення її до допоміжних, другорядних учень економічної науки. Услід за німецьким вченим А. Вагнером, який визначав фінансове право як допоміжну систему знань, що займає місце в теорії фінансів після приватної економії, політичної арифметики, історії і статистики фінансів, переважна більшість представників російської школи фінансового права вбачала її місце в якості складової фінансової науки поряд з фінансовою теорією, історією та статистикою [15, с. 96]. С. І. Іловайський був категоричним опонентом такої позиції. З даного приводу він зазначав: «Часто фінансове право називають частиною політичної економії. З цим ніяк не можна погодитись, оскільки на відміну від політичної економії, що є наукою про приватне господарство, фінансове право є наукою про суспільне або публічне господарство» [7, с. 1].

С. І. Іловайський залишився вірним своїм переконанням щодо самостійного характеру науки фінансового права, що знайшло своє вираження у його подальших наукових працях. Заперечуючи проти ототожнення предметів науки фінансового права і політичної економії, вчений категорично не погоджувався з пануючими уявленнями похідного характеру науки фінансового права від економічної науки, визнаючи її самостійний характер, як відокремленої галузі знань, «що має власну особливу сферу досліджень». На його думку, наука фінансового права вивчає господарську діяльність різноманітних суспільних інститутів, у першу чергу, — державні доходи та витрати, що зумовлює вивчення фінансового законодавства та управління, склад та устрій державних фінансових органів. З даного приводу Сергій Іванович висловився так: «Фінансова наука у вузькому значенні цього слова повинна досліджувати явища фінансового господарства та визначення основних його закономірностей, однак кожна цивілізована держава має власні закони, які визначають і регулюють її фінансовий устрій та управління. Сукупність юридичних норм і законів, за якими держава веде власне господарство, становить фінансове право. Отже фінансова наука — це фінансова теорія, яка відповідає на питання, яким повинно бути фінансове господарство відповідно до сьогоднішніх уявлень. Наука фінансового права — це наука, яка відповідає на питання, яким є фінансове господарство держави в дійсності. В силу цього найбільш доцільно називати нашу науку — наукою фінансового права» [8, с. 12].

Ідеї С. І. Іловайського розвинув його учень та послідовник Георгій Ісаакович Тіктін (1880—1945) — видатний учений та педагог зі світовим іменем, член секції фінансового права АН СРСР, ранній період життя та творчості якого нерозривно пов'язаний із юридичним факультетом Новоросійського університету.

Відносячи науку фінансового права до складу фінансової науки, що, як вже було сказано вище, відповідало пануючій у даний період науковій доктрині, Г. І. Тіктін вважав її тією галуззю, яка повинна бути відособлена в окрему теоретичну дисципліну. При цьому вчений наполя-

гав на першочерговому значенні правового елемента в предметі науки фінансового права, завданням якої є «систематизація норм позитивного, діючого у певному місці і в певний час фінансового права, шляхом застосування всіх доступних юридичному мисленню методів» [9, с. 18].

Положення Г. І. Тіктіна, викладені у п'ятому (посмертному) виданні підручника С. І. Іловайського «Фінансове право», опублікованому за редакцією М. П. Яснопольського, були дуже високо оцінені у фінансово-правовій літературі зазначеного періоду. Так, А. М. Зак назвав цю працю «...першим в історії фінансової науки дослідженням, присвяченим юридичній розробці фінансів, що безсумнівно відкриває у даному відношенні цілу епоху» [4, с. 3–4]. В науковій рецензії, уміщеній в журналі «Русская мысль», давалася така оцінка праці Г. І. Тіктіна: «Дана книга становить собою, без сумнівів, видатне явище в російській фінансовій літературі. Будучи присвяченою юридико-догматичній розробці російського фінансового права шляхом застосування конструктивно-догматичного методу, ця робота заповнює тим самим істотну прогалину в існуючій російській літературі і головним чином — в російських курсах фінансової науки... Праця Г. І. Тіктіна є дуже вдалим, першим у Росії, дослідженням побудови системи позитивного фінансового права, здійсненого юристом» [4, с. 4].

Поряд з проблемами загальної теорії фінансів та фінансового права Г. І. Тіктін приділяв багато уваги питанням правового регулювання грошового обігу, грошової системи; державного кредиту та правовим основам функціонування кредитної системи. Так, завдяки Георгію Ісааковичу, вітчизняна фінансова література збагатилась перекладом фундаментальної праці професора Страсбурзького університету Г.-Ф. Кнаппа «Нариси державної теорії грошей: Гроші. Грошова система» [10], яка була опублікована за його редакцією.

У подальший період своєї професійної та творчої діяльності Г. І. Тіктін, перебуваючи на посадах декана факультету зовнішнь-торговельних відносин Одеського інституту народного господарства; завідуючого кафедрою фінансів Одеського кредитно-економічного інституту та інших керівних посадах [16, с. 173–174], не раз повертався до близької йому фінансово-правової проблематики. Вже у 1926 році побачила світ книга «Нариси по загальній теорії публічних фінансів. Досвід побудови теоретичної фінансової науки на публічно-економічній основі» [22]. У 1928 році опублікована книга «Основні організаційні принципи і системи публічного господарства. Проблеми загально-територіальних (державних) і місцевих публічних фінансів» [21]. Ці праці мали визначальне значення для подальшого розвитку фінансової науки. За своїм теоретичним змістом, глибиною концептуальних положень, вони є не просто видатними пам'ятками науки, — їх корисність і суспільна значимість має місце і в умовах сьогодення.

Характеризуючи представників фінансово-правової науки юридичного факультету Новоросійського університету, не можна залишити поза

увагою постать Володимира Миколайовича Твердохлебова (1876—1954) — визначного російського та радянського вченого — юриста, фінансиста, економіста, який також розпочинав свій життєвий та науковий шлях у стінах даного навчального закладу. Після закінчення навчання на юридичному факультеті Новоросійського університету, В. М. Твердохлебова було зараховано на посаду приват-доцента кафедри фінансового права. Початком його наукової діяльності стало опублікування у 1903 році статті «Задачі фінансової науки» [20]. У цій статті вчений досліджує сутність науки про державні фінанси, її цілі та завдання. Відзначимо, що до цієї проблематики автор буде звертатись ще протягом усього свого подальшого наукового шляху.

У 1903 році керівництво Новоросійського університету направляє молодого талановитого приват-доцента В. М. Твердохлебова на стажування за кордон для вивчення питань оподаткування нерухомості. За матеріалами стажування ученим написана монографія «Оподаткування міської нерухомості на Заході», дві частини якої були опубліковані в Одесі у 1906 і 1909 роках [17; 18]. В цій праці у порівняльно-історичному аспекті розглянуті різноманітні форми державного та місцевого оподаткування міської нерухомості. У першій частині, присвяченій проблемам державного оподаткування, розкривались особливості домового оподаткування у США, практика оподаткування цінності нерухомості в містах Німеччини, таких як: Вюртемберг, Базель, Гессен, а також еволюція домового оподаткування в Австрії, Франції, Бельгії, Голландії, Греції, Італії та ін. У другій частині праці розкрито систему місцевого оподаткування нерухомості міст. Надавалась загальна характеристика цієї системи та особливості її організації в країнах Західної Європи та США.

Відзначимо, що дана праця отримала дуже багато схвальних відгуків у вітчизняній та зарубіжній фінансовій літературі, а її автор визнавався «одним з провідних фахівців у сфері місцевих фінансів» [3, с. 534]. Крім того, опублікування цієї праці вплинуло на подальшу суспільну та наукову діяльність Володимира Миколайовича. Так, літом 1910 р. В. М. Твердохлебов бере участь у Першому міжнародному з'їзді з адміністративних наук у м. Брюсселі, предметом обговорення якого були проблеми оподаткування міської нерухомості та реформи комунального господарства. В цьому ж році він захищає у Харківському університеті дисертацію на здобуття ступеня магістра фінансового права «Оподаткування міської нерухомості на Заході».

У 1916 році, працюючи на посаді екстраординарного професора на кафедрі науки про фінанси Санкт-Петербурзького політехнічного інституту, В. М. Твердохлебов публікує збірник праць «Фінансові нариси» [19], який об'єднав декілька статей, частина з яких були вже опубліковані раніше, за часів роботи вченого у Новоросійському університеті. В цій роботі (слідом за І. Х. Озеровим, П. П. Гензелем, М. О. Курчинським) В. М. Твердохлебов застосовує соціологічний метод дослідження

фінансів. Саме соціологічному напрямку фінансової науки вчений залишається вірним у подальшій своїй науковій діяльності. При цьому він стверджував, що необхідно чітко встановити межу між наукою та політикою, спробувати з'ясувати, чим наука може бути корисною для суспільного життя.

В. М. Твердохлебов визначав, що завданням фінансової науки є вивчення фінансових явищ як явищ соціальних. Тобто об'єктом дослідження є закони та розпорядження влади, що впливають на економічне життя. Поряд із цим учений підкреслював, що окрім науки про фінанси, яка вивчає явища публічного господарства, фінанси можуть вивчатись з правової точки зору. Завдання фінансового права полягає в систематизації законодавства та в застосуванні вироблених норм до конкретних ситуацій. Тому, на думку, В. М. Твердохлебова, фінансове право, як самостійна юридична дисципліна, повинно бути виділено в окремий предмет викладання

Висновки. Таким чином, вивчення історії науки фінансового права показує, що фундаментальні, глибинні за своїм змістом наукові дослідження у фінансово-правовій сфері не можуть бути обмежені ні національними чи державними кордонами, ні часовими рамками. Вони мають велике, непересічне значення для правових систем різних держав, оскільки в своїй основі побудовані на певних універсальних положеннях та концепціях. Саме тому запорукою розвитку науки фінансового права є вивчення та теоретичне осмислення сучасними дослідниками наукової спадщини попередників. Сформульовані ними глибокі теоретичні положення не тільки заслуговують окремого місця на сторінках історії науки фінансового права — вони зберігають вагому теоретичну значимість і в наш час.

Л і т е р а т у р а

1. Бельский К. С. Финансовое право: наука, история, библиография / К. С. Бельский. — М.: Юрист, 1994. — 208 с.
2. Брикнер А. Г. О сочинении «Денежный рынок в России от 1700 г. до 1762 г.» И. И. Патлаевского / А. Г. Брикнер // Журнал Министерства народного просвещения. — 1869. — № 9, отд. 2. — С. 160—175.
3. Дмитриев А. Л. Владимир Николаевич Твердохлебов (1876—1954) / А. Л. Дмитриев // Генералы духа. Кн. 2. — СПб.: Петрополис, 2001. — С. 532—556.
4. Зак А. Н. К постановке некоторых очередных вопросов финансовой науки / А. Н. Зак. — Ярославль, 1913. — 26 с.
5. Иловайский С. И. Косвенное обложение в теории и практике / С. И. Иловайский. — О.: Тип. Шт. войск Одес. воен. окр., 1892. — 202 с.
6. Иловайский С. И. Определение, содержание и значение науки финансового права в связи с кратким очерком финансового положения главнейших государств: вступ. лекция / С. И. Иловайский. — О., 1887. — 21 с.
7. Иловайский С. И. Учебник финансового права / С. И. Иловайский. — О., 1895. — 334 с.
8. Иловайский С. И. Учебник финансового права / С. И. Иловайский. — 3-е изд. — О., 1899. — 385 с.

9. Иловайский С. И. Учебник финансового права / *С. И. Иловайский*. — 5-е (посмертное) изд. / под ред. Н. П. Яснопольского. — О., 1912. — 604 с.
10. Кнапп Г. Ф. Очерки государственной теории денег. Деньги. Денеж. система / *Георг Фридрих Кнапп*; пер. с нем. М. Х. Розенберга; под ред. и со вступ. заметкой Г. И. Тиктина. — О.: Тип. Э. П. Карлик, 1913.
11. Палаузов В. Н. Памяти профессора И. И. Патлаевского / *В. Н. Палаузов*. — О., 1885. — 12 с.
12. Патлаевский И. И. Курс финансового права / *И. И. Патлаевский*. — О.: Тип. Одес. вестн., 1885. — 411 с.
13. Патлаевский И. И. О подоходных налогах / *И. И. Патлаевский* // Сборник государственных знаний / под общ. ред. В. П. Безобразова. — СПб., 1877. — Т. IV. — С. 91—117.
14. Патлаевский И. И. Теория денежного обращения Рикардо и его последователей / *И. И. Патлаевский*. — О., 1871. — 362 с.
15. Пушкарева В. М. История финансовой мысли и политики налогов: учеб. пособие / *В. М. Пушкарева*. — М.: Финансы и статистика, 2003. — 252 с.
16. Скрипник М. О. Г. І. Тіктін — видатний український вчений і патріот / *М. О. Скрипник* // Інтелігенція і влада. Серія: Історія. — 2003. — Вип. 1. — С. 169—176.
17. Твердохлебов В. Н. Обложение городских недвижимостей на Западе. Ч. I. Государственное обложение / *В. Н. Твердохлебов*. — О.: Экон. тип., 1906. — 276 с.
18. Твердохлебов В. Н. Обложение городских недвижимостей на Западе. Ч. II. Местное обложение. Новые виды городских налогов / *В. Н. Твердохлебов*. — О.: Техник, 1909. — 307 с.
19. Твердохлебов В. Н. Финансовые очерки. Вып. 1 / *В. Н. Твердохлебов*. — Петроград: Тип. Р. Г. Шредера, 1916. — 168 с.
20. Твердохлебов В. Н. Задачи финансовой науки / *В. Н. Твердохлебов* // Мир Божий. — 1903. — Июль.
21. Тиктин Г. И. Основные организационные принципы и системы публичного хозяйства. Проблемы общетерриториальных (государственных) и местных публичных финансов / *Г. И. Тиктин*. — О., 1928. — 108 с.
22. Тиктин Г. И. Очерки по общей теории публичных финансов. Опыт построения теоретической финансовой науки на публично-экономической основе. Предмет и основоположения / *Г. И. Тиктин*. — О.: Одесполиграф, 1926. — 451 с.

А н о т а ц і я

Хохуляк В. В. Наука фінансового права у Новоросійському університеті м. Одеси (кін. XIX — поч. XX ст.). — Стаття.

У статті досліджується процес становлення науки фінансового права на юридичному факультеті Новоросійського університету. Визначається вплив наукового доробку її представників на подальший розвиток фінансово-правових досліджень та його значення в сучасних суспільно-політичних умовах.

Ключові слова: наука фінансового права, фінансове право, Новоросійський університет.

А н н о т а ц и я

Хохуляк В. В. Наука финансового права в Новороссийском университете г. Одессы (кон. XIX — нач. XX в.). — Статья.

В статье исследуется процесс становления науки финансового права на юридическом факультете Новороссийского университета. Определяется влияние научного насле-

для ее представителей на дальнейшее развитие финансово-правовых исследований и его значение в современных общественно-политических условиях.

Ключевые слова: наука финансового права, финансовое право, Новороссийский университет.

S u m m a r y

Khokhuliak V. V. Science of financial law in the Novorossiyskiy university of Odessa (end of XIX — began of XIX s.). — Article.

Becoming science of financial right is probed on faculty of law of the Novorossiyskiy university of Odessa is described in the article. Influence of scientific legacy of its representatives is determined on further development of financially-legal researches.

Keywords: science of financial law, the financial law, Novorossiyskiy university.